

ШАКИРОВА Д. К.

*философия илимдеринин кандидаты,
И.Ахунбаев атындагы КММАнын философия жана
коомдук илимдер кафедрасынын доцентинин
милдетин аткаруучу
(Кыргызстан)*

ЧЫГЫШ-БАТЫШ ДИАЛОГУ ФИЛОСОФИЯЛЫК ТААНЫМДЫН АКТУАЛДУУ ПРОБЛЕМАСЫН ОКУТУУДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР.

Чыгыш-Батыш диалогу бүгүнкү күндө социалдык-философиялык жана маданий-тарыхый таанымдын өтө актуалдуу проблемаларынын бири болуп саналат. Маданий диалогдун тажрыйбасы, анын тарыхый жаш-курагы адамзат менен анын социалдык болмушунун алгачкы формаларынын жаш-курагы менен дээрлик тең чамалаш.

Жаңы мезгилге өтүү доорунда, бир жагынан, Батыш Европа менен АКШны нукура *Батыш цивилизациясы*, экинчи жагынан Индияны, Кытайды жана Японияны *Чыгыш маданиятынын* көрүнүктүү өкүлдөрү катары сыпаттоо менен пайда болгон «*Чыгыш*» жана «*Батыш*» түшүнүктөрүнүн мындай маданият таануучулук (культурологиялык) өңүтү биз үчүн зор кызыгууну туудурат. Ошол эле учурда «*Чыгыш*» түшүнүгү жогоруда аты аталган мамлекеттердин тизмеси менен чектелип калбайт¹. Айрым авторлордун пикиринде кандайдыр бир мааниде «*Чыгыш*» жана «*Батыш*» «так маанидеги түшүнүккө караганда маданияттагы «өз» менен «чоочундун» ортосундагы айкалышуу жагдайын чагылдырган символ болуп саналышат»². Маданияттар ортосундагы айкалышуунун берилген схемасы ар кандай доорлор менен мезгилдерде ар түрдүү мазмунга ээ болуп келет. Мындай өңүттөн алып караганда «*Чыгыш*» менен «*Батыштын*» ортосундагы өзгөчөлүүлүктү *байыркы римдик жана эллиндик маданияттан; Индия менен Кытайдын маданиятынан; Кытай менен Япониянын салттарынан; Европанын, АКШнын жана Бразилдин Чыгыштын каада-салттарынан* байкоого болот. «*Чыгыш*» менен «*Батышты*» айырмалоонун шарттуулугу, аталган түшүнүктөрдүн бир беткей аныктамаларга ээ эместиги айрым изилдөөчүлөр үчүн тигил же бул маданиятты *Чыгыштын же Батыштын «макросистемасына»* киргизүү ишинде да бир катар кыйынчылыктарды жараткан³. Мисалы, «*Чыгыштын*» да, «*Батыштын*» да элементтеринен ширетилген Япониянын заманбап маданиятын кайсы макросистемага киргизүүгө болот? Учурдагы япон маданияты япондук жана кытайлык, европалык жана америкалык ж.б. каада-салттардан куралгандыктан, кандайдыр бир маданий элементти нукура япондор же япондук эмес деп айтууга болбойт.

Чыгыш-Батыш парадигматикасы маданият таануу илими тарабынан дүйнөлүк маданияттын баштапкы типологиясын туюндуруу үчүн иштелип чыккан шарттуу ойлом конструкциясы болуп саналат. *Чыгыш менен Батышты* бүткүл дүйнөлүк бүтүн маданияттын уюлдуу дихотомиясын чагылдырган *жуп категория* деп атаса да болот. Бул категория бир эле учурда 1) *Чыгыш менен Батыштын чегиндеги адамзаттын маданиятынын амбиваленттүүлүгүн* (латынчадан *ambo* – экөө тең, *valentia* – күч; бир эле нерсенин бир эле учурда карама каршылыктуу сезимдерди жарата билүү жөндөмдүүлүгү), 2) *маданий иденттүүлүктүн* бири биринен кескин айырмаланган жана бири бирине карама каршы моделдерге ажыроо принцибин чагылдырат. Чыгыш менен Батыш 1) бир

¹ Бул өлкөлөрдүн салттуу маданиятында болуп жаткан процесстердин *Латын Америка* өлкөлөрүндөгү жүрүп жаткан процесстер менен окшош болгон географиялык жактан Батыштан орун алган *Латын Америкасында* «*Чыгыш*» жалпы түшүнүгүнө киргизүүгө мүмкүндүк берет.

² *Аверинцев С. С.* Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М., 1976. – С. 22.

³ *Караңыз: Ерасов Б. С.* Социально-культурные традиции и общественное сознание в развивающихся странах Азии и Африки. – М., 1982; Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – М., 1982. ж.б.

эле учурда бирин бири шарттап жана четке кагып турган *антиномиялуу уюлдук башаттар* жана 2) өтө татаал бүтүндүк болуп саналган *маданияттын биримдиги менен көптүгүн* туюндурушат. Кандайдыр бир маданий текст *Батышты*, же анын кандайдыр бир бөлүгүн мүнөздөсө, анын милдеттүү түрдөгү эпистемологиялык контексти болуп *Чыгыш* (же тетирисинче) эсептелгендиктен, *бул карама каршылыктарды* бири бирисиз элестетүү кыйын.

Чыгыш менен Батыш дихотомиясын абстрактуу элестетүү менен да тигил же бул *маданияттын субъекти* өз маданиятынын же анын кандайдыр бир феноменинин ордун кандайдыр бир *мейкиндик координаттар системасы* же *баалуулук-маңыздык топология* түрүндө туюнтулган *типологиялык жактан* өз маданиятына *тектеши* же ага *контрасттуу* болгон *башка маданий курумдардын* арасынан табууга аракет жасайт. Ошентип, өзүнүн мазмуну боюнча Чыгыш менен Батыш *маданий топологиянын* (жупташкан түрдө гана маңызга ээ болгон 2 бөлөк топос) *жөнөкөй жана универсалдуу көрүнүшү* болуп саналат. Улуу Гөтенин «*Батыш-чыгыш диваны*» деп аталган соңку чыгармасын жаратууда да, *батыш европалык романтиктердин эмгектериндеги чыгыш мотивдеринде* да *Чыгыш менен Батыштын дихотомиясын* ушундай универсум катары түшүнүү үстөмдүк кылган. XX кылымдагы дүйнөнүн көркөм же философиялык элесин (сүрөтүн) түзүүдө Чыгыш менен Батыштын тигил же бул деңгээлдеги айкалышууларынын көп сандаган мисалдарын келтирүүгө болот (Н. Гумилев, В. Хлебников, Г. Малер, И. Стравинский, П. Кузнецов, О. Шпенглер, П. Гоген, А. Матисс, А. Арто, А. Камю, Т. Манн, Г. Гессе, К. Г. Юнг, А. Швейцер, Дж. Д. Сэллинджер, И. Бродский и ж.б.). *Чыгыш менен Батыштын байланышы*, алардын так байкалган жана көзгө дароо урунган *жуптуу дихотомиясы* дүйнөнүн биримдигин, глобалдуу универсумду, дүйнөлүк күчтөрдүн, табигый стихиялардын, ар кандай элдер менен өлкөлөрдүн *аймактык же маанилик жалпылыгын* символдойт. Баардык дүйнөлүк диндер, өтө жалпы же универсалдуу философиялык системалар, дээрлик баардык империялар (*Байыркы Кытай, эллиндик Греция, Рим империясы, Византия, Чыңгызхандын көчмөн империясы, Россия менен СССР* ж.б.)⁴Чыгыш-Батыш парадигмасын дал ушундай универсум катары түшүнгөнү кокусунан эмес⁵.

⁴ Караңыз: *Аверинцев С. С.* Поэтика ранневизантийской литературы. - М., 1997; *Взаимодействие культур Востока и Запада.* - М., 1987; *Восток - Запад: Исследования, переводы, публикации.* - Вып. 1- 4. - М., 1982; 1985; 1988; 1989; *Гачев Г.* Национальные образы мира. - М., 1988; *Григорьева Т. П.* Дао и логос (встреча культур) - М., 1992; *Ерасов Б. С.* Культура, религия и цивилизация на Востоке (очерки общей теории). - М., 1990; *Жирмунский В. М.* Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. - Л., 1979; *Завадская Е. В.* Восток на Западе. - М., 1970; *Завадская Е. В.* Культура Востока в современном западном мире. - М., 1977; *Запад и Восток: Традиции и современность.* М., 1993; *Каган М. С., Хилтухина Е. Г.* Проблема “Запад - Восток” в культурологии. Взаимодействие худож. культур. - М., 1994; *Конрад Н. И.* Запад и Восток. - М., 1972; *Кульпин Э. С.* Бифуркация Запад - Восток. Социоестественная история. - Вып. 7. - М., 1996; *Культура, человек и картина мира.* - М., 1987; *Ларченко С. Г., Еремин С. Н.* Межкультурные взаимодействия в историческом процессе. - Новосибирск, 1991; *Люкс Л.* Россия между Западом и Востоком. - М., 1993; *Мамонова М. А.* Запад и Восток: Традиции и новации рациональности мышления. - М., 1991; *Никифоров В. Н.* Восток и всемирная история. - М., 1975; *Полярность в культуре // Канун: Альманах.* - Вып.2. - СПб., 1996; *Померанц Г.* Выход из трансa. - М., 1995; *Ремпель Л. И.* Восток и Запад как историко-культурная и худож. проблема // *Проблемы взаимодействия художественных культур Запада и Востока в новое и новейшее время.* - М., 1972; *Романов В. Н.* Историческое развитие культуры: Проблемы типологии. - М., 1991; *Россия, Запад, Восток: встречные течения.* - СПб., 1996; *Роулэнд Б.* Искусство Востока и Запада. - М., 1958; *Сербиненко В. В.* Владимир Соловьев: Запад, Восток и Россия. - М., 1994; *Симония Н. А.* Страны Востока: пути развития. - М., 1975; *Тойнби А. Дж.* Постигание истории. - М., 1991; *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории. - М.; СПб., 1995; *Цивилизации и культуры. Россия и Восток: цивилизационные отношения.* - Вып. 1-3. - М., 1994; 1995; 1997; *Чалоян В. К.* Восток - Запад: (Преемственность в философии античного и средневекового общества). - М., 1979; *Шахназарова Н. Г.* Музыка Востока и музыка Запада: (Типы музыкального профессионализма). - М., 1983; *Шоркин А. Д.* Схемы универсумов в истории культуры: Опыт структурной культурологии. - Симферополь, 1996; *Юнг К. Г.* О психологии восточных религий и философий. - М., 1994; *BadbyPh.Culture and History. Prolegomena to the Comparative Study of Civilisation.* - Berk., 1963; *Mauror H.* Collisium of East and West. - Chicago, 1951; *Needham J.* The Grand Titration. Science and

Каалагандай маданияттын, же анын кандайдыр бир фрагментинин *мейкиндиктик өңүтү* анын *географиялык ориентация* жана дүйнөнүн мифологиялык моделинде чагылып, коомдук аң-сезимге бекем орноп калган *дүйнөлүк мейкиндик дуалдуу (бинардуу) түзүлүшкө ээ деген тарыхый түшүнүмдөр* менен тыгыз байланышкан. Мындай өңүттө дүйнөнүн сөз болуп жаткан *антиномияларынын космогониялык* (грекчеден *kosmos* - аалам, дүйнө, табигый ырааттуулук, ирээттүүлүк жана *goneia* - төрөлүү) *мотивдери*⁶ менен байланышкан *Чыгыш-Батыш дихотомиясы* баардык маданияттар үчүн туруктуу, мааниси дээрлик өзгөрүлгүс түшүнүк болуп саналат. Дүйнөнүн көпчүлүк мифологияларында *дүйнөнүн мифологиялык борбору* деп табылган жерден эле *Чыгыш менен Батыштын ортосундагы карама каршылык* четке кагылып салынгандыктан, *аталган дихотомиялардын өзүнө өзгөчө мазмундук маани берилбейт*⁷.

Дүйнөлүк маданияттын тарыхында мезгил мезгили менен пайда калып жүргөн «Түндүк-Түштүк» деп аталган дагы бир *географиялык антиномия* универсалдуу, жалпы жана бүткүл дүйнөлүк масштабдагы «*Чыгыш-Батыштан*» айырмаланып, болгону эле *убактылуу жана локалдуу мүнөзгө* ээ. Мисалы, *антикалык маданият* үчүн *Түндүк варварчылыкты, маданиятсыздыкты* туюнтса, XVIII-XIX кылымдардагы *орус маданияты Түндүктү* маданият менен цивилизациянын чордону катары баалап, «*Түндүк Пальмира*» деген аталышка ээ болуу менен *батыш европалык цивилизациянын орус варианты* катары түшүнүлгөн *Петербург* шаарын «*жапайы*» *Түштүккө* (жасалган зор аракеттерге карабастан, орус өкмөтүнө оңой менен моюн сунуп бербеген *Кавказ менен Орто Азия, кооптуу коңшу болуп саналган Түркия менен Персия, табышмактуу жана алыстагы Кытай*) каршы коюшкан. *Азиянын, Африканын жана Латын Америкасынын* колонияга айланган өлкөлөрү үчүн «*бай Түндүк*» XX кылымда «*кедей-кембагал, жарды*» *Түштүккө* карата жасалган *европалык жана түндүк америкалык империализмдин агрессивдүүлүгүн* символдогон. Эреже катары, *Чыгыш-Батыш дихотомиясы* жетишээрлик актуалдуу болбой калган *тарыхый учурларда*⁸ анын ордуна *Түндүк-Түштүк антиномиясы* келет.

Социалдык мааниге ээ *Түндүк-Түштүк дихотомиясынан* айырмаланып, *Чыгыш-Батыш антиномиясы* көзгө дароо урунуп, ачык байкалган «*же – же*» деген *социомаданий жана цивилизациялык дилемманын мүнөзүнө* ээ. Колониалдык системалардын калыптануусундагы *кульминациялык учур* болуп саналган XIX-XX кылымдардын тогошуу мезгилинде *Чыгыш менен Батыштын ортосундагы карама каршылык* өзгөчө курчуп, алардын ортосундагы *алака элдешкис жана келишкис мүнөздө* болуп турганын белгилүү англиялык жазуучу *Редьярд Киплинг* өзүнүн атактуу балладасында төмөнкүдөй «*категориялык императив*» менен белгилеген:

«Батыш деген Батыш, Чыгыш болсо Чыгыш...»

Society in East and West. - L., 1969. The East and West Must Meet. - L., 1956; The Meeting of East and West. - N.Y., 1946; *Toynbee A. J. The World and the West.* - N.Y.; L., 1953 ж.б.

⁵УлууорусимпериясынаВизантия(*Батыш*)мененЧыңгызхандан(*Чыгыш*) мураскакалган2 бүркүттүнбашытүрүндөгү «үчРимдин» империялыкгербиЧыгышмененБатыштынажырагысбиримдигинганаэмес, чексиз, абсолютуу, ааламдыкмаштабадагымейкиндиктиөзкучагынатартканэбегейсиззорбийликтидатуондурат.

⁶Чыгыш-Батыштынтеренбайланышымененалакасын, алардыничкидиалектикасынкүбөлөгөнкүндүнж.б. асманжаркырактарынынчыгышымененбатышы; тирүүжандыктардынтөрөлүүсүмененөлүмүнүнсимволикасы; баардыктабигыйжанакосмостукпроцесстердинциклдүүлүгүж.б.

⁷Мисалы,

*грекмифологиясында*дүйнөнүнборборунаныктоомаксатындаЗевскудайытарабынанЧыгышмененБатыштанжи берилген 2 бүркүткездешкенжерболуп*дельфиялыкОмфалос* (асманданкулаганташ, жегрекчеденсөзмөсөз «жердинкиндиги» дегенмаанидекоторулат) эсептелет.

⁸Мисалы,

өзүнкөчмөн*Түндүккө*каршыкоюуда*Римимпериясынынбатышжана*чыгышбөлүктөрүажырагысбиримдиктебо лгон; *Петр* *Ини*реформаларынанкийин*Россия*өзүн*Батыш*, өзгөчө*Түндүкөлкөсү*дептааныган; географиялыкжактан*Азия*менен*Африка*өлкөлөрүнөкараганда*ЛатынАмерикасынын*өлкөлөрү*Батышката*анд ыкболгонунакарабастан, аларXXкылымда*АКШ*ж.б. *Батыш*менен*Түндүктүн*өлкөлөрүнөоопкелип, аларгатаңууланганимперализммененактивдүүкүрөшжүргүзгөн.

Асман менен Жердин ортосуна акыр заман келмейин,
Алардын жолдору эч качан кесилишпейт. Бирок...»⁹.

Бирок, жогорудагы фраза биз иликтөөгө алып жаткан проблеманын башталышы гана болуп саналат. Жүздөгөн саптардан тандалып алынган бул фраза аталган *эки маданияттын ортосундагы карама-каршылыкты салттуу түшүнүүнүн символуна* айланган. Чындыгында эле, *Чыгыш менен Батыштын маданияттарын өз ара салыштыруу практикасы* (өзгөчө *Макс Вебер* тарабынан жүргүзүлгөн *чыгыш жана батыш диндеринин ортосундагы айырмачылыктар* багытындагы изилдөөлөр¹⁰) *Чыгыш менен Батыштын ортосундагы* мурда эч кимдин оюна келбеген төмөнкүдөй маани-мазмундук *антиномиялар* жашаарын көрсөткөн:

ЧЫГЫШ

Деспотизм
Мистика
Интуиция, дүйнөнү көрөңгөлүү сезим
енен терең түшүнүү
Кыймылсыздык, стабилдүүлүк
Каада-салт, ырым-жырым
«Дао»
Коллективизм, мамлекет
Табият менен таттуу мамиледе болуу
жана медитация

Коммунизм, тапсыз коом
Ызы-чуулуу, ыраатсыз, чар-жайыттуу,
берекелүү базар
Ыйман, рух
Намыс, нарк, уят

БАТЫШ

Демократия (эркиндик, теңдик)
Аскеза
Илимий билим, карандай акыл-эске
сугарылган рационализм
Динамизм, өнүгүү
Модернизация, инновация
«Логос»
Индивидуализм, инсан
Дүйнөнү техникалык жана
технологиялык жактан активдүү
өзгөртүп, түзүү
Капитализм, буржуазия
Рынок, баардык ыңгайлуулуктары
менен шарттары бар, ирээттүү маркет
Акча, товар
Укук, мыйзам, принцип

Чыгыш менен Батыштын маданияттарынын ортосундагы терең дифференциациянын мисалдарынын тизмесин мындан да узартып, уланта берүүгө болот.

Ошентип, *Чыгыш менен Батыш* бир катар кылымдар жана миңдеген жылдар бою катар жашап, бири бири менен салгылашып, бири бирине тике же кыйыр мааниде таасир берип келсе да, өз формалары менен мазмунун өзгөрүүгө дуушарланткан тарыхый кармашуу процессинде семантикалык «параллелизмди», өз ара кубулууларды, символикалык карама каршылыктарды, саясий, философиялык, диний, көркөм ж.б. оппозицияларды четке кага албаган *2 бөлөк маанидеги социомаданий парадигма* болуп саналат.

⁹ *Kipling R. Selected Verses. – London, 1977. – P. 59* (орусча котормосу В. Е. Кемеров жана Н. Н. Коновалов тарабынан жасалган).

¹⁰ Караңыз: *Вебер М. Избранные произведения. - М., 1990. - С. 644-706*